

geschiedenis (pilot)

Het correctievoorschrift bestaat uit:

- 1 Regels voor de beoordeling
- 2 Algemene regels
- 3 Vakspecifieke regels
- 4 Beoordelingsmodel
- 5 Inzenden scores
- 6 Bronvermeldingen

1 Regels voor de beoordeling

Het werk van de kandidaten wordt beoordeeld met inachtneming van de artikelen 41 en 42 van het Eindexamenbesluit v.w.o.-h.a.v.o.-m.a.v.o.-v.b.o.

Voorts heeft het College voor Examens (CvE) op grond van artikel 2 lid 2d van de Wet CvE de Regeling beoordelingsnormen en bijbehorende scores centraal examen vastgesteld.

Voor de beoordeling zijn de volgende passages van de artikelen 36, 41, 41a en 42 van het Eindexamenbesluit van belang:

- 1 De directeur doet het gemaakte werk met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen en het proces-verbaal van het examen toekomen aan de examinerator. Deze kijkt het werk na en zendt het met zijn beoordeling aan de directeur. De examinerator past de beoordelingsnormen en de regels voor het toekennen van scorepunten toe die zijn gegeven door het College voor Examens.
- 2 De directeur doet de van de examinerator ontvangen stukken met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen, het proces-verbaal en de regels voor het bepalen van de score onverwijld aan de gecommiteerde toekomen.
- 3 De gecommiteerde beoordeelt het werk zo spoedig mogelijk en past de beoordelingsnormen en de regels voor het bepalen van de score toe die zijn gegeven door het College voor Examens.

De gecommiteerde voegt bij het gecorrigeerde werk een verklaring betreffende de verrichte correctie. Deze verklaring wordt mede ondertekend door het bevoegd gezag van de gecommiteerde.

- 4 De examiner en de gecommiteerde stellen in onderling overleg het aantal scorepunten voor het centraal examen vast.
- 5 Indien de examiner en de gecommiteerde daarbij niet tot overeenstemming komen, wordt het geschil voorgelegd aan het bevoegd gezag van de gecommiteerde. Dit bevoegd gezag kan hierover in overleg treden met het bevoegd gezag van de examiner. Indien het geschil niet kan worden beslecht, wordt hiervan melding gemaakt aan de inspectie. De inspectie kan een derde onafhankelijke gecommiteerde aanwijzen. De beoordeling van de derde gecommiteerde komt in de plaats van de eerdere beoordelingen.

2 Algemene regels

Voor de beoordeling van het examenwerk zijn de volgende bepalingen uit de regeling van het College voor Examens van toepassing:

- 1 De examiner vermeldt op een lijst de namen en/of nummers van de kandidaten, het aan iedere kandidaat voor iedere vraag toegekende aantal scorepunten en het totaal aantal scorepunten van iedere kandidaat.
- 2 Voor het antwoord op een vraag worden door de examiner en door de gecommiteerde scorepunten toegekend, in overeenstemming met het beoordelingsmodel. Scorepunten zijn de getallen 0, 1, 2, ..., n, waarbij n het maximaal te behalen aantal scorepunten voor een vraag is. Andere scorepunten die geen gehele getallen zijn, of een score minder dan 0 zijn niet geoorloofd.
- 3 Scorepunten worden toegekend met inachtneming van de volgende regels:
 - 3.1 indien een vraag volledig juist is beantwoord, wordt het maximaal te behalen aantal scorepunten toegekend;
 - 3.2 indien een vraag gedeeltelijk juist is beantwoord, wordt een deel van de te behalen scorepunten toegekend, in overeenstemming met het beoordelingsmodel;
 - 3.3 indien een antwoord op een open vraag niet in het beoordelingsmodel voorkomt en dit antwoord op grond van aantoonbare, vakinhoudelijke argumenten als juist of gedeeltelijk juist aangemerkt kan worden, moeten scorepunten worden toegekend naar analogie of in de geest van het beoordelingsmodel;
 - 3.4 indien slechts één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, wordt uitsluitend het eerstgegeven antwoord beoordeeld;
 - 3.5 indien meer dan één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, worden uitsluitend de eerstgegeven antwoorden beoordeeld, tot maximaal het gevraagde aantal;
 - 3.6 indien in een antwoord een gevraagde verklaring of uitleg of afleiding of berekening ontbreekt dan wel foutief is, worden 0 scorepunten toegekend, tenzij in het beoordelingsmodel anders is aangegeven;
 - 3.7 indien in het beoordelingsmodel verschillende mogelijkheden zijn opgenomen, gescheiden door het teken /, gelden deze mogelijkheden als verschillende formuleringen van hetzelfde antwoord of onderdeel van dat antwoord;

- 3.8 indien in het beoordelingsmodel een gedeelte van het antwoord tussen haakjes staat, behoeft dit gedeelte niet in het antwoord van de kandidaat voor te komen;
- 3.9 indien een kandidaat op grond van een algemeen geldende woordbetekenis, zoals bijvoorbeeld vermeld in een woordenboek, een antwoord geeft dat vakinhoudelijk onjuist is, worden aan dat antwoord geen scorepunten toegekend, of tenminste niet de scorepunten die met de vakinhoudelijke onjuistheid gemoeid zijn.
- 4 Het juiste antwoord op een meerkeuzevraag is de hoofdletter die behoort bij de juiste keuzemogelijkheid. Voor een juist antwoord op een meerkeuzevraag wordt het in het beoordelingsmodel vermelde aantal scorepunten toegekend. Voor elk ander antwoord worden geen scorepunten toegekend. Indien meer dan één antwoord gegeven is, worden eveneens geen scorepunten toegekend.
 - 5 Een fout mag in de uitwerking van een vraag maar één keer worden aangerekend, tenzij daardoor de vraag aanzienlijk vereenvoudigd wordt en/of tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
 - 6 Een zelfde fout in de beantwoording van verschillende vragen moet steeds opnieuw worden aangerekend, tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
 - 7 Indien de examinerator of de gecommiteerde meent dat in een examen of in het beoordelingsmodel bij dat examen een fout of onvolkomenheid zit, beoordeelt hij het werk van de kandidaten alsof examen en beoordelingsmodel juist zijn. Hij kan de fout of onvolkomenheid mededelen aan het College voor Examens. Het is niet toegestaan zelfstandig af te wijken van het beoordelingsmodel. Met een eventuele fout wordt bij de definitieve normering van het examen rekening gehouden.
 - 8 Scorepunten worden toegekend op grond van het door de kandidaat gegeven antwoord op iedere vraag. Er worden geen scorepunten vooraf gegeven.
 - 9 Het cijfer voor het centraal examen wordt als volgt verkregen.
Eerste en tweede corrector stellen de score voor iedere kandidaat vast. Deze score wordt meegedeeld aan de directeur.
De directeur stelt het cijfer voor het centraal examen vast op basis van de regels voor omzetting van score naar cijfer.
- NB1 Het College voor Examens heeft de correctievoorschriften bij regeling vastgesteld. Het correctievoorschrift is een zogeheten algemeen verbindend voorschrift en valt onder wet- en regelgeving die van overheidswege wordt verstrekt. De corrector mag dus niet afwijken van het correctievoorschrift.
- NB2 Het aangeven van de onvolkomenheden op het werk en/of het noteren van de behaalde scores bij de vraag is toegestaan, maar niet verplicht.
Evenmin is er een standaardformulier voorgeschreven voor de vermelding van de scores van de kandidaten.
Het vermelden van het schoolexamencijfer is toegestaan, maar niet verplicht.
Binnen de ruimte die de regelgeving biedt, kunnen scholen afzonderlijk of in gezamenlijk overleg keuzes maken.
- NB3 Als het College voor Examens vaststelt dat een centraal examen een onvolkomenheid bevat, kan het besluiten tot een aanvulling op het correctievoorschrift.
Een aanvulling op het correctievoorschrift wordt zo spoedig mogelijk nadat de onvolkomenheid is vastgesteld via Examenblad.nl verstuurd aan de examensecretarissen.

Soms komt een onvolkomenheid pas geruime tijd na de afname aan het licht. In die gevallen vermeldt de aanvulling:

NB

- a. Als het werk al naar de tweede corrector is gezonden, past de tweede corrector deze aanvulling op het correctievoorschrift toe.
 - b. Als de aanvulling niet is verwerkt in de naar Cito gezonden WOLF-scores, voert Cito dezelfde wijziging door die de correctoren op de verzamelstaat doorvoeren.
- Een onvolkomenheid kan ook op een tijdstip geconstateerd worden dat een aanvulling op het correctievoorschrift ook voor de tweede corrector te laat komt. In dat geval houdt het College voor Examens bij de vaststelling van de N-term rekening met de onvolkomenheid.

3 Vakspecifieke regels

Voor dit examen kunnen maximaal 79 scorepunten worden behaald.

Voor dit examen is de volgende vakspecifieke regel vastgesteld:
Vakinhoudelijke argumenten moeten afkomstig zijn uit gezaghebbende, wetenschappelijke publicaties.

4 Beoordelingsmodel

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Door de tijd heen

1 maximumscore 2

De juiste volgorde is:
5, 2, 4, 1, 6, 3.

Opmerking

Als door het weglaten van één foutief geplaatst nummer een verder foutloze reeks ontstaat, wordt 1 scorepunt toegekend.

Prehistorie en oudheid

2 maximumscore 2

Kern van een juist antwoord is:

Door het gebruik van het *kleroterion* is het aan het toeval overgelaten wie er zitting mag nemen in de rechtbank, waardoor het moeilijker wordt de rechtspraak te beïnvloeden. Dit beschermt de democratie, omdat door een betrouwbare rechtspraak willekeur/machtsmisbruik wordt voorkomen / de gelijkheid van de burgers beter kan worden gewaarborgd.

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

3 maximumscore 2

Kern van een juist antwoord is:

Omdat de afbeelding op de sarcofaag is gemaakt voor een (gesneuvelde) Romeinse generaal kun je twijfelen aan de betrouwbaarheid van deze bron, omdat de afbeelding op de sarcofaag waarschijnlijk dient om de kracht van de Romeinen/de generaal naar voren te brengen / de generaal triomferend weergeeft (terwijl hij gesneuveld is).

De middeleeuwen

4 maximumscore 2

Uit het antwoord moet blijken dat er in de vroege middeleeuwen een autarkische samenleving bestond in West Europa, waarin (handels)contacten weinig voorkwamen (waardoor een besmettelijke ziekte als de pest minder mogelijkheden kreeg zich te verspreiden).

5 maximumscore 4

Kern van een juist antwoord is:

- De paus kon zich beroepen op gebeurtenis 1, die aantoonde dat de geestelijkheid boven de wereldlijke macht stond, omdat de paus de keizer zalfde 2
- De keizer kon zich beroepen op gebeurtenis 2, die aantoonde dat de wereldlijke macht boven de geestelijke macht stond, omdat de keizer de bisschop benoemde 2

Vroegmoderne tijd

6 maximumscore 3

Kern van een juist antwoord is:

- Uit de bron blijkt dat Vasalius afkeurt dat artsen zich aan dogma's houden / al hun kennis overnemen uit boeken / zelf geen onderzoek doen 1
- In de Renaissance werd het zelf onderzoeken / een empirische/wetenschappelijke methode als de beste werkwijze gezien 1
- terwijl in de middeleeuwen artsen zich (zonder meer) op de Bijbel/de klassieken/de traditie baseerden 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

7 maximumscore 4

Voorbeeld van een juist antwoord is:

bij 1:

- Uit de bepaling over het afschaffen van de voorrechten van kerkelijke functionarissen / het verbod op openbare uitoefening van de rooms-katholieke godsdienst / het weghalen van de beelden, blijkt dat Friesland zich aan de kant van de Reformatie heeft geschaard

2

bij 2:

- Uit de bepaling dat de grietman/de overheid de antikatholieke maatregelen moet handhaven, blijkt dat Friesland zich achter de Opstand (tegen het rooms-katholieke bewind van de Habsburgers) schaart

2

8 maximumscore 2

Kern van een juist antwoord is:

De 'Wetten van Iona' zorgden ervoor dat de kinderen van de Schotse edelen zich aanpasten aan het (protestantse) geloof / de regels/taal (het Engels) van koning James. Hierdoor kreeg hij meer vat op de Schotse adel / werd centralisatie vergemakkelijkt / werd zijn rijk meer een eenheid (met één godsdienst/taal).

9 maximumscore 1

Uit het antwoord moet blijken dat het hier gaat om de Verlichting.

Door de tijd heen

10 maximumscore 2

De juiste volgorde is:

3, 4, 5, 2, 1, 6.

Opmerking

Als door het weglaten van één foutief geplaatst nummer een verder foutloze reeks ontstaat, wordt 1 scorepunt toegekend.

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Moderne tijd

11 maximumscore 4

Kern van een juist antwoord is:

- Het kenmerkend aspect 'moderne vorm van imperialisme' (of een omschrijving daarvan) wordt geïllustreerd door het optreden van Nederland dat zijn gezag over Nederlands-Indië wilde verstevigen / het bestuur in eigen hand wilde houden 2
- Het kenmerkend aspect 'vormen van verzet tegen het West-Europese imperialisme' (of een omschrijving daarvan) wordt geïllustreerd door de navolging die Sultan Taha kreeg met zijn verzet tegen de Nederlandse overheersing 2

12 maximumscore 4

Kern van een juist antwoord is:

- Deze regeling betekende voor de liberalen een compromis, want staatsaanleg van spoorwegen hield een grote overheidsbemoeienis in, (waar liberalen tegen zijn) maar exploitatie door particulieren geeft de particuliere ondernemer/de markt de vrije hand (wat wel aansloot bij de ideeën van de liberalen) 2
- De aanleg van (meer) spoorwegen zou de Industriële Revolutie kunnen stimuleren, omdat het vervoer van grondstoffen/producten sneller/omvangrijker kon worden, waardoor de industrie zich zou kunnen uitbreiden/ontwikkelen / afzetmarkten kon bereiken 2

13 maximumscore 4

Kern van een juist antwoord is:

- De tekenaar voorziet dat de Duitse eenheid tot stand komt door het militaire overwicht van Pruisen 1
- wat blijkt uit het onderschrift / de verwijzing naar de *Pickelhaube* 1
- Deze voorspelling is uitgekomen, want de Duitse eenheid kwam tot stand (in 1871, na de overwinning in de Frans-Duitse oorlog), met een hoofdrol voor het Pruisische leger 2

Opmerking

Alleen als de hoofdrol van Pruisen in de uitroeping van het keizerrijk wordt genoemd, worden 2 scorepunten toegekend.

Vraag	Antwoord	Scores
14	<p>maximumscore 4</p> <p>Voorbeeld van een juist antwoord is:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Groeiend nationalisme zorgde ervoor dat er pressiegroepen ontstonden die aanstuurden op het verkrijgen/uitbreiden van koloniaal bezit. Hieraan werd tegemoetgekomen met de <i>Weltpolitik</i> • Snelle industrialisatie vergrootte de behoefte aan koloniale grondstoffen en afzetmarkten die in de koloniën (bijvoorbeeld Oost-Afrika/Namibië) konden worden gevonden. De <i>Weltpolitik</i> voldeed aan deze belangen van het Duitse bedrijfsleven 	<p>2</p> <p>2</p>
15	<p>maximumscore 2</p> <p>Kern van een juist antwoord is: Hindenburgs plan stelt alle hulpbronnen/industrie/landbouw / het hele volk in dienst van de oorlogvoering, waardoor zijn plan past bij een totale oorlog (wat kenmerkend is voor de oorlogvoering in de twintigste eeuw).</p>	
16	<p>maximumscore 4</p> <p>Voorbeeld van een juist antwoord is:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Een economisch motief is, dat de Verenigde Staten Duitsland als afzetmarkt wilden gebruiken en daarom de Republiek van Weimar er bovenop probeerden te helpen / daarom de herstelbetalingen weer op gang wilden krijgen zodat Engeland en Frankrijk hun oorlogsleningen aan hen konden afbetalen • Het Dawesplan zou bij kunnen dragen aan het machtsevenwicht in Europa, omdat een sterker Duitsland een tegenwicht kon bieden aan Frankrijk (en Groot-Brittannië), dat in 1924 nog oppermachtig was 	<p>2</p> <p>2</p>
17	<p>maximumscore 3</p> <p>Kern van juist antwoord is:</p> <ul style="list-style-type: none"> • De appeasementpolitiek houdt de concessiepolitiek (of een omschrijving daarvan) (van Groot-Brittannië en Frankrijk) aan Hitler/Duitsland in • Dit gesprek toont aan dat Hitler gebiedsuitbreiding/<i>Lebensraum</i> in Oost-Europa wil • Door met oorlog te dreigen probeert Hitler het Westen af te houden van ingrijpen (om zijn expansie naar Oost-Europa te blokkeren) 	<p>1</p> <p>1</p> <p>1</p>
18	<p>maximumscore 2</p> <p>Kern van een juist antwoord is: Het Duitse leger kan Polen makkelijker binnenvallen, omdat Hitler door de afspraken met de Sovjet-Unie/Stalin / het Molotov-Ribbentroppact een tweefrontenoorlog had voorkomen / omdat de Duitse inval door de Sovjet-Unie werd gedekt.</p>	

Vraag	Antwoord	Scores
19	<p>maximumscore 2</p> <p>Voorbeeld van een juist antwoord is:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Deze bron levert betrouwbare informatie voor een onderzoek naar de rol van de Verenigde Staten, omdat dit het (geheime) verslag is van de consul / een Amerikaanse overheidsfunctionaris die getraind is in het weergeven van belangwekkende informatie • Je kunt twijfelen aan de betrouwbaarheid van de informatie uit deze bron, omdat de hoge generaal belang kan hebben gehad bij het laten lekken van deze informatie / de mogelijke reactie van de Verenigde Staten op het Duitse optreden wil peilen 	<p>1</p> <p>1</p>
20	<p>maximumscore 3</p> <p>Een juist antwoord bevat de volgende elementen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • De nationaalsocialistische rassenleer: Himmler neemt maatregelen om ervoor te zorgen dat er meer kinderen van goed bloed (ariërs) geboren worden • Het militaristische karakter van het nationaalsocialisme: Himmler noemt de soldaten dapper / gaat ervan uit dat mannen bereid zijn te sterven voor hun land • Het (één)leidersprincipe van het nationaalsocialisme: Himmler gaat uit van (onvoorwaardelijk) geloof in de Führer 	<p>1</p> <p>1</p> <p>1</p>
<p><i>Opmerking</i> <i>Alleen met een juiste verwijzing naar de bron wordt 1 scorepunt toegekend.</i></p>		
21	<p>maximumscore 3</p> <p>Kern van een juist antwoord is:</p> <ul style="list-style-type: none"> • De situatie naar aanleiding waarvan de prent gemaakt is, is de Blokkade van Berlijn • waarover Jordaan de mening weergeeft, dat de Sovjet-Unie/Stalin de Westerse geallieerden probeert af te schepen met een klein stukje (taart) / de Westerse geallieerden zoveel mogelijk buiten Berlijn wil houden / buitenspel zet / machteloos laat toekijken 	<p>1</p> <p>2</p>
22	<p>maximumscore 3</p> <p>Voorbeeld van een juist antwoord is:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Chroesjtsjov beschrijft Stalin als een machtswellusteling • wat ertoe zou kunnen leiden dat Chroesjtsjov voor de Westerse wereld acceptabel wordt als gesprekspartner (en daarmee zijn politiek van vreedzame co-existentie zal ondersteunen) / minder bedreigend overkomt / het vijandbeeld in het Westen hierdoor kan verzachten 	<p>1</p> <p>2</p>

Vraag	Antwoord	Scores
23	<p>maximumscore 2</p> <p>Kern van een juist antwoord is: Chroesjtsjov valt de communistische leider Stalin af in zijn rede, wat de Hongaren stimuleert om zich ook kritisch uit te laten / in opstand te komen tegen de communistische partij in hun land (wat leidt tot de Hongaarse Opstand).</p>	
24	<p>maximumscore 2</p> <p>Voorbeeld van een juist antwoord is: Het kenmerkend aspect 'ontwikkeling van pluriforme en multiculturele samenlevingen' (of een omschrijving daarvan) kan hiermee worden geïllustreerd, want de (Turkse) gastarbeiders die naar Nederland zijn gekomen willen graag hun eigen (eet)cultuur behouden/overdragen.</p>	
25	<p>maximumscore 3</p> <p>Kern van een juist antwoord is:</p> <ul style="list-style-type: none"> <li data-bbox="279 828 1321 936">• In 1956 kiest het bewind in Hongarije voor een meer onafhankelijke koers tegenover de Sovjet-Unie, in 1968 doet het bewind in Tsjecho-Slowakije hetzelfde <li data-bbox="279 940 1321 1012">• Zowel in 1956 als in 1968 vallen Sovjettanks een Oost-Europees land binnen om een einde te maken aan de nieuwe koers <li data-bbox="279 1016 1321 1093">• Zowel in 1956 als in 1968 reageren de Verenigde Staten niet-militair / laten zij de Sovjet-Unie haar gang gaan in de eigen invloedssfeer 	<p>1</p> <p>1</p> <p>1</p>
26	<p>maximumscore 2</p> <p>Voorbeeld van een juist antwoord is: Uit de bron blijkt dat de economie van de Sovjet-Unie niet in staat is om moderne consumptiegoederen te produceren, waaruit je kunt afleiden dat de Sovjet-Unie ook niet in staat is / zal zijn een moderne, technologisch hoogontwikkelde wapenindustrie te handhaven (die nodig is voor het meedoen aan de wapenwedloop).</p>	
27	<p>maximumscore 2</p> <p>Voorbeeld van een juist antwoord is: Uit de reactie van de Russische officieren blijkt, dat de bevolking van de Sovjet-Unie door de staat afgesloten is van informatie over het buitenland, wat verklaart dat de Russische officieren niet op de hoogte zijn van de rijkdom in de Verenigde Staten / ervan uitgaan dat de inlichtingendienst erop uit is de Verenigde Staten beter voor te stellen dan ze zijn.</p>	
28	<p>maximumscore 2</p> <p>Kern van een juist antwoord is: De noodzaak om dit soort bijeenkomsten te houden valt weg nadat de Sovjet-Unie na 1989 uit elkaar valt en de Koude Oorlog daarmee tot een einde komt / het verdrag niet meer van belang is.</p>	

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

29 maximumscore 4

Voorbeeld van een juist antwoord is:

- De 'dreiging van een atoomoorlog' (of een omschrijving daarvan) zal door het plaatsten van nieuwe raketten / zal met het doorgaan van de wapenwedloop groter worden, wat protesten uitlokt tegen de plaatsing van die (nieuwe) kernwapens / 'de toenemende westerse welvaart die vanaf de jaren zestig aanleiding gaf tot ingrijpende sociaal-culturele veranderingsprocessen' (of een omschrijving daarvan) zorgt ervoor dat (massa)demonstraties tegen het regeringsbeleid/het gezag op grote schaal voorkomen 2
- In de Sovjet-Unie worden deze demonstraties op dat moment toegejuicht, omdat de Sovjet-Unie de wapenwedloop economisch bijna niet kan volhouden / onder druk staat te reageren op het SDI-initiatief (van Reagan) / omdat hieruit steun blijkt vanuit het Westen / de verdeeldheid in het Westen blijkt 2

5 Inzenden scores

Verwerk de scores van de alfabetisch eerste twintig kandidaten per examinerator in het programma WOLF.

Zend de gegevens uiterlijk op 30 mei naar Cito.

6 Bronvermeldingen

- bron 1 F. Naerebout, Griekse democratie, Amsterdam 2005, pag. 74.
- bron 2 <http://217.115.252.254:1572/Dokumenty%20pro%20studenty/Dvo%C5%99%C3%A1k%20Martin/2.%20Starov%C4%9Bk/6.%20%C5%98%C3%ADm/2.%20Socha%C5%99stv%C3%AD/?sort=t>
- bron 3 Willem Frijhoff en Leo Wessels (red.), Veelvormige dynamiek, Europa en het ancien regime, 1450-1800, Heerlen 2006 pag. 408-409.
- bron 4 W. Bergsma, Tussen Gideonsbende en publieke kerk, een studie over het gereformeerd protestantisme in Friesland, 1580-1650, Hilversum 1999, pag. 159-160.
- bron 5 ontleend aan: <http://www.chivalricorders.org/royalty/bourbon/france/louistst.htm>
- bron 6 Fragen an die deutsche Geschichte, Ideen, Kräfte, Entscheidungen, Von 1800 bis zur Gegenwart, Bonn 1986, pag 185.
- bron 7 ontleend aan: Rüdiger vom Bruch en Björn Hofmeister (red.), Kaiserreich und Erster Weltkrieg 1871-1918, in: Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellung, vol. 8, Stuttgart 2000, pag. 402-404.
- bron 8 ontleend aan: Raymond Geist's Report on His Conversation with Franz Halder (April 13, 1939), U.S. National Archives and Records Administration, College Park, MD, Record Group 59, CDF 740.00/794.
- bron 9 ontleend aan: Jeremy Noakes, ed., Nazism, 1919-1939, Vol. 4, The German Home Front in World War II, Exeter, 1998, pag. 368-369.
- bron 10 <http://www.geheugenvannederland.nl>
- bron 11 <http://www.onsverleden.net>
- bron 12 <http://www.geheugenvannederland.nl>
- bron 13 ontleend aan: <http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=29088>
- bron 14 ontleend aan: <http://www.coldwar.org/histories/INCSEA.asp>